

Attar'ın Pendnâme'sinin Türk Halk İnanışlarına Etkisi

Edebiyat | Alim YILDIZ

“Edebiyatımızdaki nasihatnâme geleneği, özellikle Pendnâme isimli bu eserin tesiriyle başlamıştır. Tekkelerde okunan bu eser medreselerde de ders kitabı olarak okutulmuş, Türkçe dışında Almanca, Fransızca, Latince ve Hintçe'ye de çevrilmiştir.”

İslâm'ı kabul etmelerinden sonra içine girdikleri İslâm uygarlığı, Türklerin toplum yapısını da etkiledi; Arapça bilim, Farsça sanat ve kültür dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkler, kabul etmiş oldukları bu dini, Araplardan ziyade İranlılardan tasavvuf yorumuyla öğrenmişler ve bu yeni dinle ilgili kelimeleri de yine Arapça'dan ziyade Farsça'dan almışlardır. Örneğin Arapça “salat” yerine Farsça “namaz”; Arapça “vudû” yerine Farsça “abdest”; “savm” yerine “oruç”; “müslim ya da mü'min” yerine “müselman / müslüman”, “nebi ve resul” yerine “peyember / peygamber” vb. kelimelerini kullanmaya başlamışlardır. Bunun dışında yeni dinlerinin etkisinde oluşturdukları edebiyatta da Arapça'dan daha çok Farsça etkili olmuştur. Bunun neden-

lerinden biri, Türklerin her ne kadar İranlılarla ortak bir coğrafya üzerinde yaşamaları ve bunun sonucunda oluşan ortak tarih ve ortak dinden kaynaklanan kültür birliği olsa da bir diğer ve belki daha da önemli nedeni, Farsça'nın, Arapça'dan daha çok Türkçe'nin dil yapısına uygun olmasıdır.

Farsça'nın Türk dili üzerindeki etkisinin bir başka sebebi, Türklerin İslâm dinini tasavvuf yorumuyla almaları ve bu yorumun Fars diliyle yazılan eserlerle Türkler arasında girmiş olmasıdır. İranlı büyük mutasavvif şairlerin yazmış oldukları manzum eserler Türkler tarafından büyük ilgi görmüş, Türk şairler tarafından bu eserlerin çoğu manzum olarak Türkçe'ye çevrildiği gibi bunlara benzer telif eserler de kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerden bir kısmı medre-

selerde ders kitabı olarak okutulması sebebiyle aydınlar, tekkeler ve tasavvufi muhitlerde okunması sebebiyle de halka ulaştırılmıştır. Böylece bu eserler birer klasik haline gelmiş ve bazıları edebiyatımızda aynı adı taşıyan dinî edebî birer tür haline almıştır.

Bu klasikleşen eserler arasında Sadî (ö. 1292)'nin Bostan ve Gülistan'ı, Şebüsterî (ö. 1320)'nin Gülşen-i Râz'ı, Hafız (ö. 1389)'nin Divan'ı, Abdurrahman Câmî (ö. 1492)'nin Çihil Hadîs'i, Feridüddin Attar (ö. 1221)'nin Mantıku't-Tayr ve Pendnâme'si, ilk akla gelenlerdir.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sini yazmaya karar vermesinde de müritleri arasında Hakîm Senâî (ö. 1130)'nin Hadîka, Feridüddin Attar'ın Mantı-

ku't-Tayr ve Musîbetnâme'si gibi eserlerin çok okunması etkili olmuştur.

İran edebiyatının edebiyatımıza tesiri üzerinde bir dizi yazı yazan Süleyman Nazif de bu konuda; “İran dil ve şiirinin memleketimizde yayılmasına sebep medreseler, tekkeler ve bilhassa Mevlevî dergâhlarıdır... Feridüddin Attar'ın Pendnâme'siyle Sâdî'nin Gülistan ve Bostan'ı ve Hafız'ın Divan'ı daha çok yaygınlık kazandı.” ifadelerini kullanmaktadır.

Pendnâme

İranlı mutasavvif şairlerden Feridüddin Attar (ö.1221)'in mesnevi

nazım şekliyle kaleme aldığı bu eser 910 beyitten müteşekkildir. Edebiyatımızda dinî edebî bir nazım türüne de isim olan bu eser değişik dinî öğütlerden oluşan bir ahlak kitabıdır.

Edebiyatımızdaki nasihatnâme geleneği, özellikle Pendnâme isimli bu eserin tesiriyle başlamıştır. Tekkelerde okunan bu eser medreselerde de ders kitabı olarak okutulmuş, Türkçe dışında Almanca, Fransızca, Latince ve Hintçe'ye de çevrilmiştir.

Bu eserin tesiriyle bir çok Türk şairi tarafından pendnâmeler kaleme alınmıştır. Daha sonra bu yolda yazılan eserlere örneklik etmiş olan Pendnâme'nin pek çok taklidi olduğu

gibi, tercüme ve şerhleri de bulunmaktadır. Aynı adla anılan kitaplardan bir kısmı söz konusu eserin Türkçe tercüme şekline olmasına rağmen, bir kısmı ise tamamen telifdir. Bu eser XV. yüzyıldan itibaren tercüme edilmeye başlanmış ve XVI. yüzyıldan itibaren de bu çeviriler çoğalmıştır.

Pendnâme'nin Türk Halk İnanışlarına Etkisi

Çocukların aile ve toplum içinde eğitiminde halk inanışlarının büyük etkisi bulunmaktadır. Bir çocuğun yaptığı bir davranışı karşısında bazen anne-baba, dede-nine bazen de yakın bir akraba veya bu davranışı gö-

ren büyüklerden biri tarafından bir daha aynı hareketi yapmaması yolunda bir öğüt olarak söylenen sözler ve bu gerekçeyle yapılan uyarılar vardır. Soğan ve sarımsak kabuklarının yere atılmaması, sıcak suyu yere dökmekten önce besmele çekilmesi, yatan bir kişinin üzerinden atlanarak geçilmemesi, kapının eşığı üzerine oturulmaması, gece sakız çiğnenmemesi, bazı günlerde dikiş dikilmemesi, pantolonun yatarken başın altına konulmaması gerektiği vb. gibi. Bu öğütlerin çocukların dinî gelişimlerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Nesilden nesile aktararak bir inanış ve bir kültür öğesi olarak günümüze kadar gelen nasihatlerin dayanağı da söyleyen tarafından çoğunlukla bilinmemektedir.

Anadolu'da yaşayan bu inanışlardan bazılarının Attar'ın Pendnâme'sine dayandığını düşünüyoruz. Söz konusu eserdeki nasihatlerden bir kısmı, Türk şairler tarafından kaleme alınan pendnâmelerde aynen veya de-

ğişik ifadelerle tekrar edilmek suretiyle halk arasında birer inanış olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Eserde verilen öğütlerden bir kısmı bir ayeti, zayıf veya uydurma da olsa bir hadisi temel almakla birlikte, bazı nasihatlerin referansları anlaşılabilir. Örneğin biraz sonra vereceğimiz, kadınlarla ilgili öğütlerin kaynağı anlaşılabilir. Kaynağı tam olarak anlayamayan bu tür nasihatlerin, eski İran kültürünün etkisiyle eserde yer almış olması ihtimal dâhindedir.

Biz burada, Pendnâme'de yer alan, Anadolu'da halk arasında bir inanış olarak bilinen ve canlı tutulan, bazı öğütlere örnekler vereceğiz. Öncelikle yapılması uğursuzluk olarak kabul edilen inanışlar üzerinde duracağız.

Uğursuzluk Sayılan Davranışlar

Eserde uğursuzluk olarak görülen davranışlardan bazıları şunlardır: Ge-

ce aynaya bakılmayacağı, evin süpürülmeceği, elin yüz ve çene altına konulmayacağı, gusletmeden yenilip içilmeyeceği, gün batarken uyumayacağı, tek başına yolculuk yapılmayacağı, kapı eşığına oturulmayacağı, elbisenin, insanın üzerindeyken dikilmeyeceği vb. Attar'ın bu konularla ilgili ifadeleri şu şekildedir.

“Gece aynaya bakmak da hatadır. Gündüz yüzünü görmek istersen bakabilirsin. (s. 60)”

“Gece evini süpürme. Süprüntüyü de kapı ardına bırakma. Babanı, ananı kendi adlarıyla çağırırsan Tanrı nimeti sana haram olur (s. 60).”

“Elini çenenin altına koyma. Bu hareket hal ehli katında buz gibi soğuk düşer. (s. 60)”

“Gusletmeden bir şey yemek çirkin düşer. Bu hareket herkes yanında fena sayılmıştır. Tanrı'dan nimet bekliyorsan ekme kırıntılarını ayakaltına dökme (s. 60).”

“Sana gün batarken uyumak iyi gelmez. Akşam olmadan yatmak haramdır. Hikmet ehline gölge ile güneş arasında uyumak doğru sayılmaz. (s. 59)”

“Kapı eşığında çok oturma bu hareket rızık eksikliği getirir. Sık sık kapiya dayanıp durma. Daima böyle huylardan uzak ol (s. 61).”

“Elbiseyi üstünde iken dikmek doğru değildir. Tanrı erenlerinden edep öğrenmelidir (s. 61).”

Fakirlik Sebepleri

Pendnâme'de insanların yoksulluğa düşmelerine neden olan davranışlar üzerinde durulmaktadır. Bu davranışlar; yalancılık, aşırı uyku, ayakta bevetmek, yüzü elbiseye silmek, her çöple dışı kaşırmak, geceleri çıplak yatmak ve evdeki örümcek ağlarını temizlememek şeklinde.

“Rızık, yalancılık yüzünden eksilir... Çok uyku yoksulluk getirir... Ayakta su dökmek hem fakirlik, hem de çok keder ve ihtiyarlık getirir. (s. 60)”

“Yüzünü eteğinle temizlersen ey derviş rızık çok eksilir. (s. 61)”

“Her çöple dış kaşıtırsan yoksulluğa, ziyana uğrarsın (s. 60).”

“Eviden örümcek ağlarını temizle, onların içerde kalması bereketi kaçırsın (s. 61).”

Yapılması Uygun Görülmeyen Davranışlar

Eserde yapılması uygun görülmeyen bazı davranışlar şunlardır: Pazara erken gidilmesi, lambanın üflenerek söndürülmesi, başkasının tarağının kullanılması, sırrın dosta bile söylenmemesi ve ölüye bakılmaması.

“Pazara geç git erken dön. Çünkü oraya gitmekten hiçbir fayda görmezsin (s. 61).”

“Lambayı üfleyerek söndürmek

iyi değildir. Lamba isinin dimağa gitmesine yol verme (s. 61).”

“Başkasına ait tarakla saçını tarama. Kendi tarağınla taramak daha hoştur (s. 61).”

Tuz Dağıtmak

Ege bölgesinde görülen davranışlardan birisi, beklenen kişilerin sağ salim eve dönmesi durumunda tuz dağıtılması âdetidir. Bu konuda eserde şu ifadeler yer verilmiştir.

“Dünyada herkesten ileri geçmek istersen tuz ekme dağıtmakta eli açık ol. (s. 24)”

Kadına Bakış

Eserde dikkati çeken konulardan biri de kadınlarla ilgili olarak kullanılan ifadelerdir. Eski Türk toplumlarında ve İslâm'ın ilk yıllarında kadınların konumları çok iyi olmasına rağmen, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet sonrasında kadınların aynı konumlarını koruyamadıkları görülmektedir.

“(Padişah) hele kadınlarla fazla halvete çekilirse kendini hürmetsiz bir şah mevkiine düşürür. (s. 10)”

“Ahmak adamın iki nişanı vardır. Çocuklarla yoldaşlık, kadınlara düşkünlük... Elinden gelirse kadınlarla yoldaşlık etme, sırrını da onlara açma. (s. 39).”

“İtibarsızlığa, tasaya, iradesizliğe düşmemek için kadın ve çocuklarla oyuna girme. (s. 42)”

Misafirperverlik

Malumu olduğu üzere Türkler misafirperver bir millet olarak bilinir. Bunda eski Türk adetlerinin etkisi olduğu kadar İslâm dininden gelen emir ve tavsiyelerin büyük etkisi bulunmaktadır. Misafirperverliğin daima canlı tutulmasında Pendnâme'deki ifadeler ve sonraki dönemlerde yazılan nasihatnâme türündeki eserlerin

de önemli oranda bir etkisi vardır.

“Misafir Tanrı vergilerinden bir nimettir. Ondan kaçınan alçaklık etmiş olur... Misafirin gelince de ondan gizlenme. Halktan veya ululardan misafirin kim olursa olsun önüne yiyecek getirmek gerektir. (s. 50)”

“Kardeş: Misafiri hoş tut. Konuk, Tanrı vergilerinden bir nimettir. Konuk, rızıkını beraber getirir. Sonra ev sahibinin günahını götürür (s. 65)”

“Oğlum: Misafire karşı ikramlı ol. Kâfir bile olsa git hemen kapıyı aç. (s. 66)”

Sonuç

Bütün bunlardan sonra, söz konusu eserin Türk şairlerini nasıl etkilediğine dair, XVI. yüzyıl şairlerinden Azmî (ö. 1582)'nin Pendnâme'sinden aldığımız bazı beyitlerle yazımıza son verelim.

Etme iki zen arasından güzere
Kılma hem asılmışa asla güzere

Zenler ile kim ki çok sohbet kılar
Şâh ise kendini bî-hürmet kılar

...

Hem koma beytinde beyt-i ankebût
Nâkis olur ol ziyâd oldukça kût

Atanı vü ananı cân-ı peder
Adlı adıyla çağırma kıl hazer

Rîze-i nânî bırakma zîr-i pâ
Düşeni alıp yesen verir gnâ

...

Başın altına koma şalvarını
Otururken sarma hem destânnı

Dişin ile kesme hergiz rîşini
Tırağınla oynama hem dişini

Ayak üzre key sakın don giymeden
Kıl hazer üstünde cânem dikmeden

...

Âsittin ü dâmene kim yüz siler
İki yaka ıssı olmaz ol gider